

Józef M. Fiszer, Tomasz Stępniewski,  
*Polska i Ukraina w procesie transformacji, integracji i wyzwań dla bezpieczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2017, ss. 221.

Prezentowana analiza autorstwa Józefa M. Fiszera i Tomasza Stępniewskiego poświęcona jest problematyce ewolucji pozycji Polski i Ukrainy z punktu widzenia specyfiki i dynamiki trzech procesów: transformacji polityczno-ustrojowej i gospodarczej, integracji europejskiej oraz deficytu bezpieczeństwa, identyfikowanych i analizowanych w geopolitycznej skali obszaru Europy Środkowej i Wschodniej. Konstrukcja pracy obejmuje sześć merytorycznych rozdziałów (rozdział I – „Transformacja ustrojowa i integracja państw Europy Środkowo-Wschodniej z Unią Europejską. Sukcesy i porażki”; rozdział II – „Polityka zagraniczna Polski po 1989 roku wobec małych państw Europy Środkowo-Wschodniej”; rozdział III – „Kryzys Unii Europejskiej i jej przyszłość. Nowe wyzwania i zagrożenia dla integracji i bezpieczeństwa Europy”; rozdział IV – „Wojna Ukrainy o niepodległość, pamięć i tożsamość”; rozdział V – „NATO, ukraiński kryzys i szara

strefa bezpieczeństwa Europy Wschodniej”; rozdział VI – „Polityka wschodnia Unii Europejskiej w dobie kryzysu ukraińskiego”; refleksje początkowe i końcowe autorów, jak również bibliografię i dwujęzyczne *résumé* (w językach angielskim i rosyjskim). Istotnym walorem merytorycznym książki, pozostaje jej „horyzont” analityczny i wymiar temporalny. Cezurę początkową (polityczną) opracowania wyznaczają geopolityczne przewartościowania 1991 roku (rozpad ZSRR i odejście od bipolarnego systemu stosunków międzynarodowych) oraz powstanie niepodległej Polski i Ukrainy (1989–1991). Cezurę końcową, konstytuują bieżące wydarzenia wewnętrzne na Ukrainie i w Unii Europejskiej, ale przede wszystkim analiza wpływu zagrożeń zewnętrznych charakteryzujących obszar poradziecki *en masse*, z punktu widzenia obecnej fazy przebiegu i skutków konfliktu prowadzonego przez Rosję na Ukrainie (oraz innych „zamrożonych” konfliktów). Odnośnie do aspektu warsztatowego i metodologicznego, należy zauważyć, iż praca jest szeroko udokumentowana zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym (dominują najbardziej aktualne dokumenty, raporty, analizy, monografie, prace zbiorowe, artykuły i opracowania naukowe, materiały publicystyczne i popularnonaukowe, artykuły prasowe i internetowe pozyskane przez autorów w trakcie drobiazgowej kwerendy w kraju i za granicą). Literatura przedmiotu jest zatem spluralizowana i interdyscyplinarna, charakterystyczna dla dziedzin z zakresu nauk politycznych, internacjologii, ekonomii, socjologii *etc.*

Pierwsze trzy rozdziały opracowania autorstwa Józefa M. Fiszera zawierają charakterystykę i analizę (nie unikając jednoznacznych kwalifikacji i stanowisk ocennych) specyficznych przemian systemowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, dając tym samym asumpt do stwierdzenia (główna teza autora), że po początkowej euforii z odzyskanej wolności i suwerenności nadeszły – jako nieuchronne i nieuniknione – trudności okresu transformacji, zaś droga do systemu demokratycznego i gospodarki wolnorynkowej okazała się w rzeczywistości społecznej i politycznej bardziej skomplikowana, aniżeli wcześniej przewidywano i zakładano. Pokazuje to wyraźnie przykład Polski, gdzie transformacja ustrojowa po 1989 roku i wprowadzane ówczasie reformy gospodarcze spowodowały szokowy wzrost cen i jednocześnie wygenerowały efekt spadku realnych dochodów i poziomu życia dużej części polskich obywateli (coraz większa skala rozwarstwienia dochodów i zasobów materialnych oraz faktyczna pauperyzacja społeczeństwa). W opinii Józefa Fiszera, pozostałe państwa Europy

Środkowo-Wschodniej po obaleniu komunizmu albo przyjmowały kierunek transformacji podobny do Polski (Polska postrzegana była wówczas jako pozytywny „wzorzec” transformacji i demokratyzacji), albo znacznie go łagodziły, ograniczając świadomie i intencjonalnie rosnące koszty społeczne i polityczne. Popełniały przy tym mniejsze lub większe błędy, które do dziś wywołują „wewnątrz” tych państw (także w Polsce) polityczne i intelektualne spory oraz żywiołowe dyskusje.

Tak więc trudna i skomplikowana ewolucja państw Europy Środkowo-Wschodniej i przejście od komunizmu do demokracji parlamentarnej oraz gospodarki wolnorynkowej – poprzez transformację systemu politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturowego, która dokonała się w latach 1989–1991, i później poprzez europeizację (procesy „zakotwiczenia” państw EŚW w UE) – nie była ani prosta, ani łatwa. Na pewno zaś nie przebiegała w sposób linearny i bez zakłóceń. Wprost przeciwnie, był to proces wysoce złożony, skomplikowany i także obecnie wywołujący niemałe emocje społeczne i polityczne. Co więcej, zdaniem autorów książki, w nowych państwach członkowskich UE mimo trwającej ćwierć wieku transformacji ustrojowej i postępujących procesów europeizacji, wciąż nie mamy do czynienia z prawdziwą, partycypacyjną (obywatelską) demokracją. Jakość i trudności wynikające z kondycji demokracji środkowo-wschodnich współcześnie, wbrew dużym nadziejom i towarzyszącemu im optymizmowi, wciąż pozostawiają szerokie pole i przestrzeń do podjęcia kolejnych ocen, rekonstrukcji skutków czy nawet (re-)interpretacji ich charakteru i specyfiki, czego dowodzi niniejsze opracowanie.

W dalszej części książki istotna pod względem eksplanacyjnym i poznawczym (autorstwa Tomasza Stępniewskiego) jawi się analiza dynamiki i charakteru procesów europeizacji i związanych z nimi skutków tzw. wielkiego rozszerzenia Unii Europejskiej w 2004 roku o państwa Europy Środkowo-Wschodniej. W tomie tym nie tylko podjęto pogłębioną próbę refleksji nad znaczeniem rozszerzenia UE dla państw członkowskich Europy Środkowej, ale również wskazano konkretne problemy systemowe tych państw, trudności procesów transformacji (politycznej, gospodarczej, społeczno-kulturowej), jak też uwypuklono wyzwania natury mentalnej – spuściznę *homo sovieticus*, która utrudnia w sposób trwały zacieśnianie wielostronnej współpracy, na przykład między Ukrainą a Unią Europejską.

Trzeci obszar analizy dotyczy problemów bezpieczeństwa regionu Europy Środkowo-Wschodniej, w szczególności zaś wojny Rosji z Ukrainą. Odniesiono się tutaj do przyczyn, przebiegu i możliwych konse-

kwencji konfliktu dla Ukrainy (dla jej statusu „pozablokowego”, dla jej charakteru państwa – „unitarnego”, dla przyszłości jej polityki zagranicznej – „wielowektorowości”), jak również dla całego regionu Europy Środkowo-Wschodniej oraz dla systemu bezpieczeństwa zbiorowego w ramach NATO. Wojna *per procura* między Rosją a Ukrainą zagraża nie tylko bezpośrednio Ukrainie, stanowi również wyzwanie dla bezpieczeństwa całego obszaru poradzieckiego, dla bezpieczeństwa europejskiego i transatlantyckiego oraz stawia pod znakiem zapytania kształt przyszłych stosunków między Federacją Rosyjską (*politique du fait accompli*), Unią Europejską i całym środowiskiem transatlantyckim.

Osobny akord opracowania, stanowi prezentacja ewolucji i redefinicji stanu bezpieczeństwa w regionie Europy Środkowo-Wschodniej. Uwagę czytelnika zwraca sposób egzemplifikacji i gradacji problemów związanych z typologią zagrożeń i oceną stanu bezpieczeństwa na obszarze Europy Środkowej i Wschodniej. Należy skonstatować, iż główną intencją autora (Tomasza Stępniewskiego) w drugiej fazie analizy i swoistą *idée fixe* tej części książki jawi się chęć syntetycznego spojrzenia na problem deficytu bezpieczeństwa, przede wszystkim przez pryzmat konfliktów regionalnych, wojny toczącej się między Rosją a Ukrainą, z punktu widzenia konfrontacji prowadzonej przez Ukrainę o pełną niepodległość, pamięć i tożsamość. Zdaniem politologa, stawką w polityczno-militarnej „hybrydowej” konfrontacji Rosji i Ukrainy pozostaje rzeczywisty charakter niepodległości i podmiotowości współczesnego państwa ukraińskiego, ale także próba zerwania z odwieczną zależnością i trwałą dependencją od Federacji Rosyjskiej – na płaszczyźnie społeczno-kulturowej (w materii wspólnej pamięci, historii, religii itd.) i polityczno-gospodarczej (specyfika reżimu politycznego Ukrainy i problem bezpieczeństwa energetycznego oraz tranzytu surowców na/przez Ukrainę). Zdaniem autora, aneksja Krymu oraz destabilizacja południowo-wschodniej Ukrainy spowodowały, że „rozwód” między Rosją a Ukrainą przybrał charakter trwały i głęboko polaryzujący. Na naszych oczach dokonuje się zatem stopniowe „wypisywanie się” Ukrainy i Ukraińców z postsowieckiej przestrzeni politycznej. Co ważniejsze, permanentne kryzysy wewnątrzukraińskie (kolejne „rewolucje”), a przede wszystkim trwający od 2014 roku konflikt zbrojny, spowodowały, że zmieniło się myślenie o bezpieczeństwie Europy Wschodniej i szerzej – całej Europy (można nawet zaryzykować stwierdzenie, że konflikt na Ukrainie stanowi symboliczne zakończenie i epilog porządku międzynarodowego ustalonego po zimnej wojnie). Po drugie, zdaniem

Tomasza Stępniewskiego, brak refleksji nad zmianą sytuacji bezpieczeństwa w Europie Wschodniej, może nieść ze sobą daleko idące konsekwencje dla całego systemu bezpieczeństwa zbiorowego państw funkcjonujących w ramach NATO. System bezpieczeństwa Europy Wschodniej (szerzej obszaru poradzieckiego i powiązanego z nim obszaru Morza Czarnego), postrzegany jest jako niezwykle skomplikowany, nade wszystko ze względu na jego wielowymiarowość i złożoność (aspekty militarne, energetyczne, etnopolityczne, geokulturowe itd.). Na skutek wzrostu geostrategicznego znaczenia tego obszaru pojawiają się i narastają kolejne problemy komplikujące i tak już złożoną sytuację w regionie. Brak spójnej strategii NATO wobec obszaru poradzieckiego w konsekwencji nie przyczynia się do stabilizowania i podnoszenia poczucia bezpieczeństwa tej – ciągle podatnej na turbulencje i wrażliwej na destabilizację – części świata.

W przedmiocie analizy polityki wschodniej Unii Europejskiej w XXI wieku (której autor poświęca osobny rozdział), należy zaznaczyć, że ulega ona ciągłej modyfikacji na skutek zmian jej „parametrów” i procesów zachodzących „wewnątrz” UE. Poszerzenie geopolitycznych azymutów Unii Europejskiej o państwa Europy Środkowej (zwłaszcza o Polskę) przyczyniło się – zdaniem Stępniewskiego – do zmiany w podejściu Wspólnoty do całego obszaru poradzieckiego. Do momentu rozszerzenia UE w kierunku wschodnim, Wspólnota nie dostrzegała potrzeby zacieśniania stosunków z państwami poradzieckimi, bowiem dominowała w jej polityce filozofia *Russia first*. Po 2004 roku oraz po wojnie rosyjsko-gruzińskiej 2008 roku, obserwujemy powolną zmianę „wschodniego paradygmatu” UE i jej stosunku do problemu wschodniego sąsiedztwa. W tej fazie opracowania, autor w sposób syntetyczny analizuje politykę Unii Europejskiej wobec selektywnie wybranych podmiotów, ukazując labilność sytuacji wewnętrznej UE (kryzysy, z jakimi boryka się Wspólnota), a następnie analizuje sytuację państw wschodniego sąsiedztwa (przez pryzmat polityki Partnerstwa Wschodniego), z położeniem nacisku na „kryzys ukraiński”.

Co warto podkreślić, opracowanie autorstwa Józefa M. Fiszera i Tomasza Stępniewskiego z punktu widzenia doniosłości problematyki, jaką podejmuje, złożoności charakteru, specyfiki problemów i dylematów, które opisuje, wysokiego poziomu kultury narracji i kwalifikacji analitycznych autorów zasługuje na dostrzeżenie i docenienie w środowisku nie tylko naukowym. Analiza w sposób istotny przybliży i wyjaśnia czytelnikowi, często niełatwą i skomplikowaną, materię badawczą dotyczącą podjętego zagadnienia. Zaletą opraco-

wania, nie wymagającą specjalnej promocji, pozostaje wysoka kompetencja analityczna oraz intelektualna odwaga autorów, zwłaszcza w procesie formułowania konkretnych diagnoz, hipotez i ocen badanych zjawisk oraz procesów społecznych i politycznych. Książka stanowi zatem wartościowy i autorytatywny głos oraz przyczynek w dyskusji dotyczącej „kondycji”, wyzwań i politycznej przyszłości regionu Europy Środkowej i Wschodniej.

*Tomasz Olejarz  
Przemysław*